

Průběh a dopady tzv. „velké retribuce“ v okrese Jeseník (1945–1948)

Ondřej Kolář

1. Úvod

Širší souvislosti soudního stíhání retribučních provinilců v českých zemích patří k vděčným tématům polistopadové historiografie. Vedle syntézy Benjamina Frommera a metodicky průkopnické monografie Mečislava Boráka se dnešní badatel již může opřít o celou řadu studií, věnovaných právnímu rámci retribuční činnosti jednotlivých retribučních soudů, osudům obviněných či ohlasům retribuční v dobovém tisku.¹ Přesto v dosavadním bádání existuje řada rezerv. Pro prostor Slezska a severní Moravy sice vznikly práce o mimořádných lidových soudech (MLS) v Ostravě a Opavě a dílčí studie o novojičínském tribunálu,² nicméně zejména zpracování agendy olomouckého MLS zůstává úkolem budoucích výzkumů.³ Stejně tak lze poukázat na absenci sond do průběhu a dopadů retribuční na úrovni regionů s přihlédnutím k místním specifikům.⁴

Předkládaná práce se zaměřuje na oblast Jesenicka, tedy na z velké části hornatý pohraniční region vyznačující se rozptýleným osídlením a absencí

¹ FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha 2010; BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov u Ostravy 1998; JIŘÍK, Václav: *Nedaleko od Norimberku. Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948*. Cheb 2000; KOČOVÁ, Kateřina – RADVANOVSKÝ, Zdeněk – SUCHÁ, Jitka: *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945–1948*. Ústí nad Labem 2001.

² JANÁK, Dušan: *Činnost mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945–1948*. Časopis Slezského zemského muzea, série B, 43, 1994, č. 3, s. 245–283; KOLÁŘ, Ondřej: *Mimořádný lidový soud v Opavě a „velká“ retribuční v západním Slezsku 1945–1948*. Opava 2021; MAŠATA, Jiří: *Výkon trestu retribučních vězňů odsouzených Mimořádným lidovým soudem v Novém Jičíně*. In: *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě 1945–1955*. Sborník z mezinárodní konference konané ve dnech 28. – 29. 11. 2001 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR č. 409/99/0374. Opava 2001, s. 95–105.

³ Tématu se dílčím způsobem dotýká např. STEJSKAL, Jan: *Konflikty v soužití Čechů a Němců v Zábřehu v letech 1944 až 1946*. Olomouc 2013 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

⁴ Podnětnost takového přístupu ukazují výzkumy pro oblast Hlučínska, srov. DOSTÁLOVÁ, Hana – KOLÁŘ, Ondřej: *Obyvatelé Hlučínska před Mimořádným lidovým soudem v Opavě 1945–1948*, *Historica Olomucensia* 52, 2017, s. 163–188.

významnějších ekonomických center. Vedle zemědělských a lesnických odvětví zde k hlavním zdrojům obživy patřila těžba kamene a drobná textilní a sklářská produkce. Mezinárodní věhlas si získaly jesenické lázně. Specifikem regionu do roku 1945 zůstávala úzká hospodářská a kulturní vazba na vratislavskou arcidiecézi, jež patřila k důležitým pozemkovým vlastníkům a zaměstnavatelům. Již před druhou světovou válkou oblast trpěla hospodářskými, správními a kulturními důsledky odlehlosti a obtížné dopravní dostupnosti od českých a moravských center, což posilovalo její ekonomickou a částečně i politickou orientaci na Německo.⁵

Tato studie usiluje o vytvoření typologie retribučních delikventů z Jesenicka a o analýzu přístupu československého bezpečnostního a justičního aparátu k jednotlivým kategoriím stíhaných. Na základě uvedených faktorů se pokusíme vyslovit obecnější hodnocení specifik Jesenicka v rámci tzv. východních Sudet, resp. tehdejšího Vládního obvodu Opava, v letech 1938–1945.⁶ Výzkum se opírá o agendu Mimořádného soudu (MLS) v Opavě, Okresního soudu v Jeseníku a dobový tisk. Dále byly excerповány písemnosti z proveniencie pořádkového aparátu z Archivu bezpečnostních složek.

Během tří let trvání retribučních procesů prošlo pohraničí „očistou“, jež zahrnovala četné změny v oficiálním pojmenování měst a obcí. V textu pro snazší čtenářskou orientaci používáme současné místní názvy. Pro účely této práce je „Jesenickem“ chápán okres Jeseník v hranicích z let 1945–1948.

2. Provádění retribuce v českém Slezsku

Mimořádné lidové soudy vznikly na základě tzv. velkého retribučního dekretu z 19. června 1945. Šlo o tribunály s prvky stanného soudnictví, proti jejichž rozhodnutí existovaly jen velmi omezené možnosti odvolání. Jejich úkolem bylo stíhat provinilce z doby tzv. zvýšeného ohrožení republiky, jež bylo dodatečně vládním nařízením z 22. listopadu 1946 legislativně vymezeno od 21. května 1938 do 31. prosince 1946. Spodní hranice byla definována dle data propuknutí nepokojů v pohraničí a vyhlášení tzv. částečné mobilizace. Horní hranice byla po válce ustanovena tak, aby umožňovala stíhat iredentistické projevy Němců po květnu 1945, ale zároveň pardonovat některé excesy

⁵ Obecně srov. GROWKA, Květoslav: *Jeseník*. Praha 2008; KOVÁŘ, Jiří: *Ke vzniku nového okresu Jeseník*. Geografické rozhledy 6, 1996, č. 1, s. 19–21.

⁶ Srov. zejména BARTOŠ, Josef: *Odboj proti nacistickým okupantům na Severozápadní Moravě*. Šumperk 1986; PAVLÍČEK, Jaromír: *Opavské Slezsko v boji proti nacistické okupaci 1938–1945*. Opava 2003.

státního aparátu vůči německému obyvatelstvu v období tzv. „divokého odsunu“.⁷ Ačkoliv činnost MLS původně skončila v závěru roku 1947, po komunistickém puči došlo k obnovení retribuice. V této fázi však soudy již mohly pouze revidovat starší případy, nikoliv zahajovat nové procesy. Definitivně se éra „velké retribuice“ uzavřela na konci roku 1948.

Mimořádné lidové soudy vznikaly v sídlech krajských soudů, jesenický okres tak spadl pod MLS v Opavě. Na zajištění chodu MLS se vedle profesionálních justičních pracovníků podíleli také soudci z lidu. O tyto funkce nebyl valný zájem a řada osob se jim snažila vzhledem k časové náročnosti vyhýbat. V případě opavského tribunálu mezi soudci z lidu nacházíme zejména bývalé exponenty místního nekomunistického odboje.⁸ V čele opavského MLS i krajského soudu stál dlouholetý opavský soudce a odbojář Jakub Lesák.

Praktická realizace velkého retribučního dekretu v pohraničních oblastech s převahou německého osídlení narážela na řadu úskalí. Předně mnozí nacističtí exponenti byli po válce nezvěstní. Stejně tak často chyběli svědci schopní či ochotní relevantně vypovídat. Oproti prostředí českých enkláv na Opavsku, Bílovecku a Zábřežsku v oblasti Jesenicka za války žilo jen minimum Čechů. Místní Němci své krajany u výsledků buďto vědomě kryli, nebo se báli jejich odvety. Jen minimum angažovaných antifašistů, jako Franz Pohl ze Zlatých Hor, aktivně a ochotně vystupovalo proti nacistickým předákům.⁹ Situaci komplikoval také fakt, že v prvních poválečných měsících bylo živelně vysídleno množství svědků i podezřelých dříve, než mohlo dojít k jejich výslechu.

Úřady ve slezském a severomoravském pohraničí se potýkaly také s přeplněností věznic a složky Sboru národní bezpečnosti (SNB) ani aparát MLS nezvládaly řádně vyřizovat veškerou rozsáhlou agendu. U drobnějších retribučních deliktů (zejména u členství v nacistických organizacích) proto panovala snaha upřednostnit vysídlení obviněných před jejich stíháním. Relativně častý jev představovaly útoky vězňů z vyšetřovací vazby. Ačkoliv osoby podezřelé ze závažných retribučních deliktů neměly být nasazovány na práce mimo věznici, v praxi se tak nezřídka dělo. Vzhledem k fluktuaci vězňů i dozorců (často nezkušených mladíků, kteří nastoupili do služby až po válce) nebyla výjimkou pochybení, vedoucí k útokům. Docházelo též k sebevraždám či nevyjasněným úmrtím vyšetřovanců. V případě Jesenicka situaci dlouho komplikovala absence železničního spojení přes polské území do Opavy, jež

⁷ STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha 2005.

⁸ KOLÁŘ, O.: *Mimořádný lidový soud*, s. 10–11.

⁹ Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), fond Mimořádný lidový soud Opava (dále jen MLS Opava), sign. Ls1557/46.

se podařilo obnovit až roku 1947. Transporty vězňů z vazby SNB či okresního soudu k opavskému retribučnímu tribunálu tak probíhaly improvizovaně.¹⁰ Ostatně naznačené logistické obtíže se staly jedním z argumentů pro debatu o vynětí jesenického soudu z opavské jurisdikce, později završenou krajským zřízením z roku 1949.¹¹

Vedle tzv. „velké“ retribuční existovala i retribuční „malá“, která se týkala drobnějších provinění a již zajišťovaly trestní nalézací komise na úrovni okresů. „Malá“ retribuční se však týkala pouze osob české a slovenské národnosti, takže její dopad na Jesenicku byl pravděpodobně marginální. Nedochovanost agendy však neumožňuje tento předpoklad podrobně ověřit.¹²

3. Stíhání účastníků henleinovského povstání

K nejprísneji stíhaným retribučním provinilcům patřili aktéři henleinovského povstání v září 1938. Zatímco u jiných deliktů mohla jejich poválečná retrospektivní kriminalizace působit kontroverzně (např. zastáváním funkce v NSDAP během války člověk neporušil žádný tehdy platný zákon), povstalců z doby mnichovské krize jakožto tehdejší občanů ČSR se nepochybně z právního hlediska dopouštěli vlastizrady tím, že bojovali proti svému státu. Z politického pohledu pak po roce 1945 medializovaná ostrakizace povstalců zároveň sloužila jako doklad o nemožnosti další koexistence Čechoslováků a Němců ve společném státě, a tedy jako argument pro legitimizaci odsunu.¹³ České veřejné mínění volalo po exemplárních trestech, zejména v souvislosti s případy, kdy si polovojskové akce povstalců vyžádaly oběti na životech z řad státního bezpečnostního aparátu či civilistů. V případě Jesenicka šlo o incidenty z 22. září 1938 ve Vidnavě, Velké Kraši a Nových Vilémovicích. Pro vyšetřující a justiční orgány bylo výhodou, že proti některým z povstalců bylo možné získat svědky z řad státních zaměstnanců české národnosti, kteří v roce 1938 sloužili v pohraničí.

¹⁰ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Jeseník, fond Okresní soud Jeseník, kart. 274.

¹¹ Tamtéž.

¹² Obecněji k poměrům na Jesenicku ve zkoumaném období srov. KNOPP, Tomáš: *Předkládám na vědomí: Jesenicko 1945–1948*. Jeseník 2004.

¹³ Obecně k postavení německé menšiny v ČSR po skončení druhé světové války srov. KREISSLOVÁ, Sandra – NOVOTNÝ, Lukáš: *Kulturní život německé menšiny v České republice*. Praha 2015; SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my: česká společnost a menšina v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011. Konkrétně k regionu Jesenicka srov. MRŇKA, Miroslav: *Svéhlavá periferie: každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945–1960*, Praha 2015.

Právě Jesenícko patřilo k oblastem silně zasaženým povstaleckými aktivitami, jejichž průběh a strategicko-politický kontext byl již poměrně podrobně zmapován.¹⁴ Dosavadní bádání také již zachytilo hlavní rysy retribučních procesů s aktéry pronacistické revolty ve zkoumaném regionu.¹⁵ Proto se zde omezíme na obecnější shrnutí poznatků o socio-profesní struktuře povstalců, jejich motivacích a také o specifikách jejich soudního stíhání.

Při pokusu o analýzu uvedených faktorů je třeba mít na paměti rozdíl mezi centrálně organizovanými oddíly Sudetoněmeckého Freikorpsu a spontánně utvářenými lokálními „domobranami“. Mezi oběma skupinami ovšem existovala částečná propustnost. Po válce drtivá většina obviněných, nemohli-li popřít účast v povstání, tvrdila, že nebyli zasvěceni do příprav revolty a že se až v jejím průběhu připojili k lokálním dobrovolnickým jednotkám. Částečně šlo přirozeně o pokus o vyvinění se, částečně zde lze spatřovat návaznost na starší narativ, vytvořený záhy po „osvobození“ pohraničí v říjnu 1938, který líčil povstání jako spontánní sebeurčovací zápas sudetských Němců, přičemž rozsah materiální a organizační podpory z Říše byl marginalizován.¹⁶

Obdobně řada obviněných dezinterpretovala smysl a cíl povstání. Odzbrojování a internování státních zaměstnanců, nezřídka spojené s násilnostmi, bylo líčeno jako „přebírání bezpečnostní služby“ v reakci na zprávy o chystaném stažení československých ozbrojených sil z oblasti. Tato nová občanská „bezpečnostní služba“ údajně chtěla bránit excesům bolševických lupičských band, jejichž reálný výskyt v oblasti samozřejmě není doložen. Lze předpokládat, že pod vlivem zpráv říšského rozhlasu z 22. září o průběhu diplomatických jednání část německých obyvatel regionu skutečně nabyla přesvědčení, že se československé jednotky v nejbližších dnech stáhnou. Proč pak ale bylo na ustupující jednotky i civilisty střídáno, tento narativ pomíjel. Stejně tak nehovořil o tom, že právě 22. září dostal Freikorps rozkaz

¹⁴ Nejnověji KOLÁŘ, Ondřej: *Henleinovské povstání na Jesenícku optikou poválečného vyšetřování*. Slezský sborník 120, 2022, č. 1, s. 32–54; ze starší literatury viz zejména DOHNAL, Miloň – FILIP, Zdeněk – SPURNÝ, František: *Pátá kolona na severní Moravě*. Ostrava 1969; GRAW, Julius: *Die Stadt Zuckmantel, Kreis Freiwaldau und Umgebung in der Sudetenkrise 1938*. Cloppenburg 2008; HRADILOVÁ, Jana: „Domů do Říše!“ Rok 1938 na Jesenícku ve světle literatury a pramenů SOKA Jeseník. In: III. svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku. Historický seminář na téma Osudové osmičky v dějinách Jesenícka 20. století. Sborník referátů. Jeseník 2008, s. 19–41.

¹⁵ Viz např. KOLÁŘ, Ondřej: *Aktéři henleinovského povstání ve Vidnavě a Velké Kraši před Mimořádným lidovým soudem v Opavě 1945–1948*. In: *Jesenícko: vlastivědný sborník* 19. Jeseník 2018, s. 25–31; Týž: *Mimořádný lidový soud*, s. 30–32.

¹⁶ KOLÁŘ, Ondřej: *Poválečné vyšetřování tzv. liptaňské tragédie*. Historica: Revue pro historii a příbuzné vědy 9, 2018, č. 1, s. 56–73.

k systematickému obsazení pohraničních výběžků a že „spontánní“ akce místních „domobran“ byly často až reakcí na koordinované operace Freikorpsu.¹⁷

Obecně mezi vůdčími osobnostmi povstání nacházíme především muže ve věku mezi 30 a 45 lety. Část z nich tvořili veteráni první světové války, ostatní za sebou zpravidla měli základní službu v československé armádě. Z profesního hlediska převažovali drobní podnikatelé a představitelé pracující inteligence. Z tohoto rámce se vymyká záhadná postava Franze Nohawitzky, rodáka z Těšínska, činného v roce 1938 na Zlatohorsku. Absence zpráv o profesi a o důvodech jeho přítomnosti v regionu svádí k hypotéze, že se mohlo jednat o koordinátora, vyslaného vedením SdP či říšskoněmeckou zpravodajskou službou.¹⁸ V tomto směru lze pozorovat určitou paralelu s doloženou činností podobných „koordinátorů“ na nedalekém Osoblažsku.¹⁹ Z řadových účastníků revolty se podařilo dostat před soud především starší muži. Jejich mladší souputníci během války zpravidla narukovali do německých ozbrojených sil, a pokud přežili, v době retribučních procesů se vesměs nacházeli v zajateckých táborech v zahraničí.²⁰

Vůdčí aktéry povstání po válce čekaly tresty v rozsahu od 20 let vězení po doživotní ztrátu svobody. Překvapivě shovívavě se soudní tribunál zachoval k Arturu Michlerovi, jednomu z velitelů útoku na budovu vidnavské pošty. Díky výpovědi finančního strážníka, k němuž se prý Michler během okupace zachoval korektně, soud vynesl rozsudek 20 let žaláře.²¹ Vzhledem ke krvavému průběhu povstání ve Vidnavě se tato mírnost jeví jako nestandardní, zvláště v komparaci s vágně zdůvodněnými rozsudky smrti pro některé povstalce z jiných oblastí západního Slezska, zejména z Liptaně či Města Albrechtic.²² Svou roli zde nejspíše sehrál i fakt, že se Michler dostal před soud poměrně pozdě, v únoru 1947. V té době již byla společenská poptávka po exemplárním trestání povstalců z velké části uspokojena.

Společenská poptávka po potrestání vidnavských pachatelů pak paradoxně vedla k popravě Ferdinanda Otteho. Ten se během povstání stal členem hlídky, jež eskortovala zadržené německé antifašisty, z nichž jeden byl během

¹⁷ RÖHR, Werner: *September 1938: die Sudetendeutsche Partei und ihr Freikorps*. Berlin 2008.

¹⁸ KOLÁŘ, O.: *K soudním procesům s účastníky henleinovského povstání ve Zlatých Horách*. In: Jesenícko: vlastivědný sborník 20. Jeseník 2019, s. 46–51.

¹⁹ ZAO, MLS Opava, sign. Ls1190/46. Srov. též BĘBNIK, Grzegorz: *Sokoły kapitana Ebbinghaus: Sonderformation Ebbinghaus w działaniach wojennych na Górnym Śląsku w 1939 r.* Katowice – Kraków 2014.

²⁰ STANĚK, T.: *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955*. Opava 2002, s. 17–21.

²¹ ZAO, MLS Opava, sign. Ls1709/46.

²² Srov. KOLÁŘ, O.: *Mimořádný lidový soud*, s. 32–33, 111–113.

transportu zavražděn.²³ Přestože Otte se stal spíše náhodným svědkem události a nikoliv aktivním pachatelem, soud vynesl nejvyšší trest, což ve srovnání s Michlerem coby povstaleckým předákem budí absurdní dojem. Neštěstím Otteho bylo, že se před soud dostal v říjnu 1946, v době projednávání hrdelních kauz povstalců z Krnovska, které otřásly veřejným míněním.²⁴ O pár měsíců později by Otte dost možná vyvázl s mírnějším trestem, stejně jako Michler a další.

Oproti silně medializovanému případu liptaňských vražd,²⁵ jejichž spolupachatele soud stíhal v rámci hromadného procesu, povstalice z Jesenicka MLS soudil individuálně. V důsledku toho se v jednotlivých kauzách značně lišil rozsah zajištěných důkazů a některé klíčové informace zanikly v záplavě agendy, kterou byli vyšetřovatelé i soudci přetíženi. Náznorně to ilustruje případ učitele Rudolfa Königa z Velké Kraše.²⁶ Ačkoliv v procesech proti jiným povstalcům příslušníci finanční stráže uváděli Königa mezi pachatele útoku na evakuační vlak z Vidnavy, při přelíčení se samotným Königem nikdo z těchto klíčových svědků nebyl předvolán. Soud tak pro nedostatek důkazů rozhodl obviněného propustit a zařadit do odsunu.

Podobná pochybení plynula – kromě značného vytížení pracovníků soudu – také z faktu, že někteří předvolaní svědkové se snažili vyhýbat se opakovaným cestám do Opavy. Zejména pro příslušníky SNB a finanční stráže, kteří měli referovat o okolnostech své služby na Jesenicku v roce 1938, bylo opakované dojíždění k soudu časově náročné s ohledem na rozsah jejich pracovních povinností a často též na služební zařazení v odlehlých destinacích. Někteří si na tuto skutečnost stěžovali v dopisech soudu a advokátům.

Výši trestu citelně ovlivňovala rovněž otázka, kdy došlo k soudnímu procesu. Postupem času sílil „efekt chladnoucích hlav“ a opadávala poptávka po přísném potrestání provinilců. Od podzimu 1946, kdy skončily masové vysídlovací transporty Němců, se rétorika „národní očisty“ pozvolna zmírňovala a nepočetní Němci, dosud zůstávající v regionu, přestali být vnímáni jako akutní hrozba.²⁷ Zároveň bezpečnostní a justiční aparát musel věnovat více pozornosti novým problémům. V průběhu roku 1947 slezské pohraničí zasáhly obavy z tzv. banderovců, kteří se pokoušeli probojovat z ukrajinského území na západ. Ačkoliv jejich aktivity v regionu byly v reálu marginální,

²³ ZAO, MLS Opava, sign. Ls1251/46.

²⁴ Srov. KOLÁŘ, O.: *Poválečné vyšetřování*.

²⁵ Srov. např. *Liptaňské vraždy na úsvitu nacismu*. In: Hraničář III, č. 35, 4. 10. 1947, s. 2.

²⁶ ZAO, MLS Opava, sign. Ls 1707/46. Obecněji srov. *Přetíženi lidových soudů v zemi Moravsko-slezské*. In: *Československá demokracie II*, č. 81, 5. 4. 1946, s. 3.

²⁷ SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my*, s. 186–190.

z pohledu veřejného mínění de facto nahradili Němce v pozici „veřejného nepřítele“.²⁸ Od konce roku 1946 tak lze pozorovat značné zmírňování vynášených rozsudků.

4. Stíhání příslušníků a spolupracovníků bezpečnostního aparátu

Vedle povstalců z roku 1938 se k nejpřísněji stíhaným provinilcům řadili představitelé německého bezpečnostního aparátu a jeho konfidenti. V jesenickém okrese se během válečných let nerozvinuly významnější odbojové aktivity, takže případy zatýkání a udavačství zde oproti území protektorátu patrně nebyly časté. Základ represivního aparátu zde tvořilo říšskoněmecké četnictvo a dozorcí četných zajateckých a pracovních táborů.²⁹ Ti se však v drtivé většině před příchodem fronty evakovali nebo byli v prvních poválečných měsících vysídleni, aniž by vůbec začalo jejich trestní stíhání. Jelikož váleční zajatci a nuceně nasazení se záhy po válce začali vracet domů, chyběli klíčoví svědkové. Před retribučním tribunálem se tudíž ocitlo jen pár představitelů bezpečnostního aparátu.

Vzhledem k frontovému nasazení mladších mužů značnou část četnického mužstva tvořili penzisté, reaktivovaní v průběhu války. Typickým představitelem byl bývalý rakousko-uherský a československý četník Johann Steffan, který se před tribunál nakonec vůbec nedostal. Steffan se narodil v Sádce na Krnovsku roku 1884 a domovskými příslušel do Jeseníku. O jeho mládí mnoho nevíme, po roce 1918 sloužil jako četník v Javorníku, Slezské Ostravě a Karviné-Sovinci. Do penze odešel v červnu 1925. Za republiky ani za okupace „nebyl proti ČSR nikterak protistátně činným a neprovinil se nikdy slovem ani skutkem proti ČSR ani osobám české národnosti“.³⁰ Po vyhlášení totální války³¹ byl Steffan v dubnu 1943 „jako policejní záložník povolán k bezpečnostní službě“, kterou pak konal až do 6. května 1945. „Z důvodů existenčních“ také vstoupil do NSDAP, zřejmě se však nijak neangažoval. Podobně jako v celé řadě jiných nepříliš závažných případů MLS v Opavě upřednostnil vysídlení před dalším šetřením a potrestáním, takže veřejný žalobce v srpnu 1946 zastavil stíhání a uvolnil obviněného pro odsun.

²⁸ HLAVIENKA, Lubomír – KOLÁŘ, Ondřej: *Sbor národní bezpečnosti ve Slezsku a jeho podíl na řešení poválečných problémů regionu 1945–1948*. Opava 2022, s. 78–82.

²⁹ Tématu zajateckých táborů se dlouhodobě věnuje badatel Roman Janas, jehož poznatky byly prezentovány formou přednášek a webových článků, dosud však chybí ucelenější publikace.

³⁰ ZAO, MLS Opava, sign. LS933/46.

³¹ K tomu došlo 18. února 1943 v reakci na debakl německé armády u Stalingradu.

Příležitostně se před retribuční tribunál dostávali také rodáci a občané Jesenicka, kteří se svých deliktů dopustili mimo region. Patrně nezávažnější retribuční kauzou Jesenicka se stal případ Alfreda Schilda z Bukovic, narozeného roku 1902. Civilní profesí hudebník, za války pracoval u kriminální policie a později u gestapa ve Vratislavi jako administrativní síla. Ačkoliv to z pramenů explicitně nevyplývá, patrně nebyl zdravotně způsobilý pro frontové nasazení. Tomu odpovídá i jeho další kariéra. Roku 1942 byl vyslán na území dnešní Ukrajiny, přičemž před odjezdem nafasoval uniformu stranické bezpečnostní služby SD, v níž jej později svědkové vídali i během dovolených v rodném kraji. Sám Schild členství v SD a obecně v SS popíral.

Po válce se dotyčný vrátil na Jesenícko, kde z počátku žil bez povšimnutí úřadů. Až v únoru 1946 byl zatčen na základě výpovědí několika místních Němců. Podle nich se Schild za války chlubil účastí na protizidovských razích v zázemí východní fronty. Obviněný při výslechu v Jeseníku přiznal účast na likvidaci židovských ghatt ve městech Czortkow (Čortkiv) a Kopyczynce (Kopychintsy),³² přičemž sám měl dle svých slov během deportací z ghatt do vyhlazovacích táborů zastřelit asi 40 osob neschopných transportu.

Namísto předání do vazby MLS v Opavě byl Schild po zatčení držen v jesenické vazební věznici a čekalo se na rozhodnutí, zda bude vydán ke stíhání do zahraničí. Během těchto administrativních průtahů vězeň na počátku října 1946 uprchl, nicméně po několika dnech se sám vzdal, jelikož bez dokladů a finančních prostředků neměl valnou šanci uniknout do ciziny. Po zmíněném incidentu si již Schilda převzal do vazby MLS. Ten také uložil orgánům SNB prověřit, zda existují nějaké fotografie z míst Schildova válečného působení a jestli je možno sehnat v ČSR svědky z těchto lokalit. Uvedený směr pátrání však nepřinesl kýžené výsledky.

Při soudním přelíčení koncem ledna 1947 obžalovaný odvolal dříve doznání podíl na vraždách Židů a prohlásil předchozí výpovědi za vynucené násilím. S velkou pravděpodobností byl Schild během výslechů v Jeseníku skutečně fyzicky napaden, jelikož jeden z tehdejších příslušníků SNB později vzpomínal na zatčeného člena gestapa, z něhož vyšetřovatelé „vytloukli“ přiznání.³³ Obhájce navrhl, aby si tribunál vyžádal písemná vyjádření úřadů z míst, kde k předmetným zločinům došlo, zda tam existují nějaké dokumenty dokládající Schildovu roli. Soud námět zamítl s dosti bagatelizujícím odůvodněním, že „Čortkovem prošla válka a listinný materiál bude pravděpodobně zničen, nebo

³² *Kopyczynce*. In: Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume II (Kopychintsy, Ukraine), online: http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_poland/pol2_00486.html, stav k 15. 12. 2022.

³³ Vzpomínky Pavla Petra, nepublikovaný rukopis, kopie v držení autora.

odvezen do Německa“. Schild tedy byl nakonec odsouzen k smrti v podstatě pouze na základě kusých údajů, které sám původně doznal. Samotná příslušnost k jednotkám, participujícím na holocaustu, se tedy soudu jevila jako dostatečně závažná k vynesení nejvyššího verdiktu. Poněkud překvapivě – a ke škodě pozdějších badatelů – nebyl obviněný po celou dobu vyšetřování ani při přelíčení blíže dotazován na své dřívější působení ve Vratislavi, přestože by potenciálně mohl osvětlit řadu detailů ohledně perzekuce československých občanů tamními orgány gestapa.³⁴

Před soudem se ocitl také Adolf Schenk, civilním povoláním holič z Dolní Lipové, narozený roku 1907, který se již na podzim 1938 stal členem SS. Podle jeho tvrzení byl spolu s dalšími muži při jakémsi shromáždění NDSAP v Jeseníku vybrán pro službu u SS kvůli své silné tělesné konstituci. Na místě prý dostal k vyplnění přihlášku, aniž by věděl, oč se jedná. Podepsal údajně z toho důvodu, že se po Mnichovu vyžadovalo, aby byl každý Němec organizován v některé ze složek nacistické strany. Uvedenou argumentaci lze přirozeně brát se značnou rezervou.

V září 1939 Schenk obdržel rozkaz nastoupit k útvaru SS v Dachau, kde prodělal výcvik a následně obdržel práci v důstojnické kantýně. Po operaci kýly a vleklých zdravotních problémech se na podzim 1940 vrátil na Jesenicko, v únoru 1941 ale dostal příkaz hlásit se ke strážní službě v Dachau. V tamním koncentračním táboře pak podle vlastních slov konal hlídky u brány a na strážních věžích, takže do přímého styku s vězni nepřišel. Obdobně tomu dle Schenkova tvrzení bylo i v Osvětimi, kam byl převezen v květnu 1942. Spolu s dalšími strážnými zde nejprve bydlel v budově školy, poté v táboře vzdáleném 25 minut cesty od tábora Birkenau a 45 minut od tábora Auschwitz. Přímo v Birkenau Schenk údajně konal službu pouze výjimečně.³⁵ Jeho potřeba zdůraznit ve výpovědi tento detail svědčí o uvědomění, že právě Birkenau se těšilo extrémně špatné pověsti a že tedy jakékoliv spojení s tímto táborem by se z pohledu soudu jeвило jako přitěžující okolnost. Obdobným alibistickým způsobem vyznívá rovněž další tvrzení obviněného, že v táboře prý působil ještě jiný dozorce jménem Schenk, kterého ale osobně neznal.³⁶ Jelikož o údajném jmenovci v soudním spise nenacházíme další zmínku, lze uvažovat, zda nešlo o preventivní snahu svalit na danou, možná zcela fiktivní, osobu vinu za delikty, jež mohly šetřením vyplout na povrch.

³⁴ ZAO, MLS Opava, sign. Ls14/47.

³⁵ ZAO, MLS Opava, sign. Ls74/47.

³⁶ Databáze personálu SS v táboře Auschwitz uvádí pět mužů s příjmením Schenk, mezi nimi i Adolfa Schenka. Online: <http://pamiec.pl/pa/form/60,Zaloga-SS-KL-Auschwitz.html>, stav k 1. 12. 2022.

Pokud se Adolf Schenk skutečně takových deliktů dopustil, nebyly mu vyšetřováním prokázány. Výzva v tisku, aby se přihlásili případní svědkové, dle dostupných zdrojů nepřinesla adekvátní odezvu. Krajský soud v Opavě v lednu 1947 navrhnul v Schenkově věci vyslechnout bývalého vězně Ericha Kulku z Nového Hrozenkova a později i čtyři další svědky, jejichž výpovědi však nepřinesly žádná konkrétní zjištění týkající se obviněného. Poněkud ne-logicky ve spise nacházíme také svědectví Pavola Hase z Piešťan, který obecně popsal svůj pobyt v několika koncentračních táborech v letech 1944 a 1945. O Schenkovi zde však není jediná zmínka. Při přelíčení konaném 30. dubna 1947 byl Schenk nakonec potrestán desetiletým vězením a ztrátou občanské cti za členství v SS, od obvinění z týrání vězňů jej tribunál osvobodil.³⁷

Pozornost zasluhuje rovněž případ Eugena Petera (narozen 1906, původním jménem Prda). Ten jako řidič autobusu v roce 1938 pašoval zbraně pro povstalece z tehdy německého Pačkova (dnes Paczków v Polsku) do Javorníku. Po připojení pohraničí k Říši nastoupil jako řidič u služebny gestapa v Jeseníku, odkud byl zakrátko přidělen do Opavy. S obstaráním lukrativního místa, jež Petera zároveň zachránilo před povoláním k vojsku, nejspíše pomohl jeho bratr Ernst Prda, který se již před zábořem pohraničí etabloval jako nižší funkcionář nacistického hnutí v Opavě. Ačkoliv to Peter v poválečných výpovědích otevřeně nepřiznal, kromě práce šoféra zřejmě také pomáhal zajišťovat kontakty s některými důvěrníky gestapa. Šlo ovšem o osoby pohybující se na hraně zákona a informující spíše o majetkové kriminalitě, než o odbojové činnosti.³⁸ Po svém zatčení Peter figuroval jako svědek v retribučních procesech s několika těmito konfidenty a také s aktéry německé špionážní sítě, kterou na Opavsku před válkou vedl jeho bratr. Sám byl odsouzen k 20 letům vězení a ztrátě veškerého majetku.³⁹ Před přísnějším trestem jej pravděpodobně uchránila jeho ochota svědčit proti dalším retribučním delikventům.

Chaos prvních poválečných měsíců vedl k tomu, že na Jesenicko mezi prvními novoosídlenci přicházeli i kolaboranti, kteří se snažili ztratit v anonymním prostředí. Byl mezi nimi i dvaadvacetiletý informátor opavského gestapa Viktor Langer, který získal do národní správy podnik ve Vlčicích, kde byl ale zakrátko vypátrán a zatčen. Soud jej poslal do vězení na osm let. V roce 1954 se

³⁷ ZAO, sign. MLS, Ls74/47.

³⁸ Srov. KOLÁŘ, Ondřej: *Konfidenti opavské úřadovny gestapa před Mimořádným lidovým soudem v Opavě*. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 10, 2017, s. 247–264.

³⁹ Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond Výpovědi příslušníků gestapa a SD, sign. 52-1/334, s. 36;

ZAO, MLS Opava, Ls 1125/46.

Langer navzdory špatné pracovní morálce a nepřátelským postojům k režimu dočkal propuštění. V roce 1964 podle dostupných záznamů stále žil v ČSR.⁴⁰

Další z opavských konfidentů Richard Včelka se v prvních poválečných týdnech přestěhoval do Vidnavy, kde se dokonce stal členem české milice. Vidnavu si nejspíše vybral proto, že z města pocházela jeho partnerka, opavská číšnice Greta Kaschelová. Ta byla současně milenkou dalšího konfidenta Josefa Münsbergera a vyšetřovatelé SNB pracovali s hypotézou, že mohlo jít o „náborářku“, jež cíleně sháněla gestapu informátory. Zatímco Münsberger (po válce odsouzený k smrti) začal s tajnou policií pracovat, aby se vyhnul trestu za odbojovou činnost, Včelka se do hledáčku bezpečnostních orgánů dostal v důsledku svých aktivit na černém trhu. Jelikož Včelkovy kontakty s tajnou i kriminální policií se v Opavě staly „veřejným tajemstvím“, byl ve Vidnavě zakrátko vypátrán. V září 1946 jej MLS odsoudil na doživotí, později byl trest zmírněn na 20 let. V roce 1956 se Včelka dočkal propuštění.⁴¹ Osud Kasehelové se nepodařilo zdokumentovat, pravděpodobně v roce 1945 uprchla do zahraničí nebo byla vysídlena.

Ačkoliv jsou případy retribučně stíhaných reprezentantů nacistického bezpečnostního aparátu nepočetné, sociálně-profesní skladba souzených a rozsah vynesených rozsudků jsou příliš disparátní na vynášení zobecňujících závěrů.

5. Stíhání stranických a veřejných funkcionářů

Oproti českojazyčným či smíšeným oblastem, ve většinově německých okresech obvykle kauzy nižších funkcionářů nacistických organizací a úředníků nebyly podrobněji prošetřovány. Vzhledem k přeplněnosti věznic a přetíženosti policejního i soudního aparátu bylo upřednostňováno vysídlení obviněných. Velká část osob, jež bylo *de iure* možné stíhat dle retribučního dekretu, se tak před soud vůbec nedostala. Výjimku tvořili jednotlivci, u nichž se zastávání veřejné či stranické funkce pojilo s dalšími závažnějšími delikty, zejména s účastí v henleinovském povstání či udavačstvím.

Snaha o pečlivé vyšetření a přísné potrestání všech provinilců tak postupně slábla. Kupříkladu stanice SNB ve Velkých Kuněticích v létě 1945 evidovala pět zadržených „válečných zločinců“. S výjimkou jednoho příslušníka pražského gestapa šlo o nižší funkcionáře NSDAP či představitele veřejné správy. Jedním z nich byl i známý sochař a starosta Supíkovice Engelbert Kaps, manžel židovské

⁴⁰ ZAO, MLS Opava, sign. 1162/46.

⁴¹ ZAO, MLS Opava, Ls 1125/46.

umělkyně Marie Margarety Melzerové.⁴² Příznačné je, že ani jeden z uvedených čtveřice funkcionářů nebyl následně obžalován dle velkého retribučního dekretu, namísto toho úřady upřednostnily odsun.⁴³ V porovnání s přístupem soudu se tedy počínání SNB ukázalo jako přehnaně horlivé. Zmíněný tlumočnická kreslič gestapa Rudolf Neugebauer byl předán k dalšímu vyšetřování do Prahy, před opavský MLS se nedostal.

Na další problém upozorňovalo hlášení stanice SNB ve Vápenné z 26. listopadu 1945. Podle něho několik hledaných členů SS nemohlo být zatčeno, jelikož je již zadržely orgány Rudé armády. Jediným zatčeným funkcionářem v obvodu stanice se tak stal místní vedoucí národně-socialistického motoristického svazu Hubert Steiner. Zbytek z 38 evidovaných členů NSDAP v obci nebyl definován jako „funkcionáři“.⁴⁴ Nakonec i v případě Steinera bylo upřednostněno vysídlení před soudním stíháním.

Ačkoliv ve většině případů chyběla vůle i prostředky k systematickému stíhání „řadových“ funkcionářů, bezpečnostní aparát se minimálně snažil zajistit úřední budovy a tam uloženou agendu, jež mohla posloužit ke stíhání místních nacistických špiček. Velkou část písemností však buďto v závěru války zničili sami Němci, nebo je konfiskovaly sovětské zpravodajské orgány. Jako příklad lze zmínit prohlídku někdejších kanceláří Hitlerjugend a SS v Jeseníku 12. června 1945. Příslušníci SNB zde nenalezli žádné dokumenty, chyběla i většina kancelářského vybavení. Jediným zajištěným materiálem se staly osobní fotografie vedoucího Hitlerjugend Maxe Kellermanna. Vyšetřovatelé se dozvěděli, že prostory již prohledala NKVD, jejíž orgány proto měly být požádány o spolupráci. Lze předpokládat, že snaha získat od sovětské strany kýžené důkazní materiály skončila v tomto i dalších podobných případech neúspěchem.⁴⁵

Z významnějších veřejných činitelů před soudem stanul bývalý okresní soudce v Jeseníku Rainer van Aken, narozený roku 1887 ve Vídni. Ten byl zatčen až v prosinci 1945, původně kvůli členství v SS. Dále byl vyšetřován kvůli autorství projevů hanobících ČSR, jež měl přednést v době nesvobody a jejichž strojopisné koncepty se našly při poválečném přejímání soudní budovy.⁴⁶

⁴² K osobnosti E. Kapse srov. např. TINZOVÁ, Bohumila: *Odborná škola pro zpracování mramoru v Supíkovicích*. In: XV. svatováclavské setkání v Jeseníku: nerostné bohatství Jesenicka a jeho využití: sborník referátů. Jeseník 2015, s. 56–71.

⁴³ ABS, fond B-7, sign. 9-1.

⁴⁴ ABS, fond B-7, sign. 9-1.

⁴⁵ ABS, B-7, sign. 9-1, inv. č. 1-84/45

⁴⁶ Srov. KOLÁŘ, Ondřej: *K činnosti Okresního soudu Jeseník 1945–1948*. Historica Olomucensia 56, 2019, s. 215–233.

Důvodem šetření tedy primárně nebyla van Akenova funkce v okupačním justičním aparátu. Obžalovaný argumentoval, že ve svých projevech k podřízeným pouze reprodukoval výroky prezidenta Zemského soudu v Opavě, které slyšel na školeních a poradách. Přesto byl z internačního tábora v Adolfovicích předán do soudní vazby.

Podle hlášení nadporučíka SNB Kaly z 29. května 1946 se van Aken na Jesenicku těšil dobré pověsti a dle svědků se neprojevoval jako horlivý nacist. Kala však také poznamenal, že mnozí potenciální svědkové již byli vysídleni, takže získané informace mají jen torzovitý charakter. Přelíčení před MLS se konalo 10. října 1946, tedy takřka deset měsíců po zadržení obžalovaného. Tribunál van Akena uznal vinným z podpory a propagace nacistického hnutí a odsoudil jej ke dvěma letům žaláře a ke ztrátě občanské cti na deset let. Odůvodnění rozsudku uvádí jako polehčující okolnosti dosavadní bezúhonnost a fakt, že obviněný po dobu okupace ukryl portréty Masaryka a Beneše, nalezené v soudní budově, a zabránil tak jejich zničení.⁴⁷

Akenův případ lze označit za ojedinělý. Další významnější správní a justiční funkcionáře mezi souzenými obyvateli Jesenicka nenacházíme. Většina buďto unikla před příchodem fronty, nebo byla vysídlena či zadržena Rudou armádou.

Před soudem naopak stálo několik kulturních činitelů, zejména pedagogů. Patrně nejvýznamnějším z nich se stal školní rada Walther Wolf, který v letech okupace pronesl řadu propagandistických projevů a v Jeseníku uspořádal výstavu nacistické literatury. Dle svědků konal také přednášky pro pomocný personál německého vojenského letectva. I přes tuto poměrně podrobně zdokumentovanou agitační činnost se Wolf vyhnul vězení a byl zařazen do odsunu.⁴⁸ Obdobně vesměs skončili i další učitelé, k jejichž případům se dochoval podstatně torzovitější materiál.

6. Závěr

Jesenicko v řadě ohledů představovalo modelový pohraniční německojazyčný region. Provádění retribuční zde výrazně ovlivňovalo probíhající vysídlování osob považovaných za Němce. Řada obviněných i klíčových svědků byla zařazena do odsunových transportů dříve, než se je podařilo vypátrat a vyslechnout. Další osoby, na něž se velký retribuční dekret vztahoval, se nacházely ve vojenských zajateckých táborech v zahraničí. Ačkoliv československé

⁴⁷ ZAO, MLS Opava, sign. Ls1415/46.

⁴⁸ ZAO, MLS Opava, sign. Ls368/46.

ozbrojené složky v prvních poválečných měsících živelně a masově zatýkaly nižší funkcionáře a někdy i řadové členy NSDAP a stranických organizací, velká část z nich nakonec nebyla obviněna, potažmo soud upustil od jejich potrestání. Citelný problém v porovnání s českojazyčným prostředím představovala výrazně omezená ochota Němců vypovídat proti krajanům.

Vyšetřující i soudní aparát věnoval úsilí především postihu účastníků henleinovského povstání ze září 1938. Jelikož jednotliví aktéři masových incidentů byli souzeni individuálně, mnohdy s časovým odstupem a za odlišného složení tribunálu, nepodařilo se soudu postihnout všechny souvislosti, jež lze zjistit zpětným srovnáním jednotlivých spisů. V tomto směru sehrála negativní roli přetíženost justičního aparátu a také omezená ochota svědků dostavovat se opakovaně k přelíčení. Vedle kauz spojených s povstáním patřily k nejzávažnějším případy obyvatel Jesenicka, kteří za války působili mimo region v nacistickém represivním aparátu. Oproti tomu případy stranických a veřejných funkcionářů byly obvykle vyšetřovány jen povrchně a často se upřednostňovalo vysídlení obviněných.

Od přelomu let 1946 a 1947 lze pozorovat výrazné zmírňování soudních verdiktů v důsledku proměn veřejného mínění.

The Process and Effects of the “Great Retribution” in the Jeseník Region (1945–1948)

Abstract

This study focuses on the process of the prosecution of Nazis and collaborators in the Jeseník region of the Czech Republic from 1945 to 1948. It focuses on the approach of the security and judicial apparatus to individual categories of the accused and on the comparison of this approach with other regions, especially in the adjacent areas of Western Silesia and Northern Moravia. In particular, the course and outcome of the trials of participants in Henlein's Uprising of September 1938, exponents of the Nazi security apparatus, and party and public officials are followed. The research is based on court and police records and the contemporary press.

Keywords: Retribution; Judiciary; Jeseník region; Nazism; Collaboration; the Sudeten German Party

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.

Ondřej Kolář (born 1983) completed his doctoral degree in History at Palacký University Olomouc in 2012. He is currently employed as the Head of the Department of Historical Research and custodian in Silesian Museum in Opava, Czech Republic. He is also an external employee of Museum of Jeseník Region. He focuses on the military and police history of the twentieth century and the contemporary history of Silesia.

Museum of Jeseník Region
e-mail: ondrejkoliar83@gmail.com